

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Камолова Гадобегим Раҳимовна дар мавзӯи "Асосҳои лингводидактикии таълими пунктуатсия ва нақши он дар саводнокии нутқи хаттию шифоҳии хонандагон дар дарсҳои забони тоҷикӣ" барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси 13.00.02. – Назария ва методикаи омӯзишу парвариш (забон ва адабиёти тоҷик)

Забони тоҷикӣ бо низоми муайяни аломатҳои китобаташ аз дигар забонҳо фарқ мекунад. Нутқи хаттии мо дорои хусусиятҳои синтаксисӣ мебошад, ки онҳо бо қоидаҳои махсуси грамматикӣ ифода мегарданд.

Моҳият ва мураббияти мавзӯи рисолаи диссертатсионӣ аз он иборат аст, ки аломатҳои китобат дар нутқи хаттиву шифоҳӣ барои равшану возеҳ гардонидани маъно ва тарзҳои ифодаи он саҳми арзанда мегузоранд. Онҳо нозуқиҳои фикрро нигоҳ дошта, алоқии грамматикӣ сохт ва таркиби матнҳо, моҳияти мантиқиву наҳвии калима, ибора ва ифодаҳои гуногунро ба қадри зарурӣ таъмин менамоянд. Хусусияти таъйинии аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ ин аст, ки онҳо бо дигар унсурҳои нутқ барои ифодаи фикр ва ҳиссиёт хизмат мекунад. Сабаби дар нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ истифода бурдани аломатҳои китобат зоҳиршавии маъноҳои хабарӣ, саволӣ, амру хоҳиш, киноя, маҷоз ва монанди инҳо мебошад. Ин аломатҳо хоси забони китобат буда, таъйинот ва вазифаи бағоят муҳимро ба уҳда доранд. Ҳар фикреро, ки навишта мешавад, бе аломатҳои китобат пурраву аниқ фаҳмидан душвор аст. Аз ин лиҳоз, онҳо дар баробари воҳидҳои луғавӣ барои фаҳмидани маънои фикри сабтгардида хизмат мерасонанд.

Аломатҳои китобат барои муайян намудани ҳудуд ва соҳти ҷумла, пайдарҳамии фикр, давомнокии он хизмат мекунад. Онҳо нутқи хаттӣ ва шифоҳиро сайқал мебахшанд. Аз ин рӯ, донишмандони мавқеъ ва моҳияти аломатҳои китобат, пеш аз ҳама, барои хонандагон муҳим буда, омӯзиши ин аломатҳо дониши онҳоро мукамал мекунад.

Ҳадаф ва вазифаҳои асосии тадқиқоти диссертатсионии мавриди назарро омӯзиш ва муайянсозии масъалаҳои назариявӣ ва амалии аломатҳои китобат, навъ ва хусусиятҳои онҳо, равиши таълим, шинос намудани хонандагон бо аломатҳои китобат, истифодаи дурусти онҳо дар нутқ ва мукамалтар кардани низоми яқлухти таълими забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ташкил медиҳад.

Навгони илмӣ тадқиқот дар он аст, ки муаллифи рисола бори нахуст мушкилоти таълими пунктуатсияро дар раванди саводноксозии хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳлил карда, мавқеи аломатҳои китобатро дар нутқи хаттию шифоҳии хонандагон зимни дарсҳои забони тоҷикӣ ба риштаи тадқиқ қашидааст. Инчунин дар диссертатсия бори аввал ҳулосаҳои илмӣ муаллиф дар асоси таҳлили барнома ва китобҳои дарсӣ, иштирок дар дарсҳои муаллимони собиқадор, таҳлили қорҳои хаттии хонандагон сурат гирифта, диссертант тарзу воситаҳои таълими самараноки аломатҳои китобатро пешниҳод кардааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии пажӯҳиши диссертатсионӣ аз он бармеояд, ки тадқиқоти дар солҳои охир анҷом додашудаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаҳои педагогика ва психология, инчунин пунктуатсияи забони тоҷикӣ аз тарафи диссертант муфассал омӯхта шуда, барои такмил додани таълиму омӯзиши аломатҳои китобат усулҳои нав тавсия дода шудаанд.

Моҳияти натиҷаҳои илмӣ бадастовардаи муаллиф ва татбиқи он дар илму истехсолот аз он иборат аст, ки ӯ масъалаи таълими асосҳои аломатҳои китобатро мувофиқи таъйиноташон пешниҳод намудааст. Аз ҷумла, диссертант тавсия медиҳад, ки ба интиҳоби матнҳои бадеӣ ва ҷойгир кардани онҳо дар китобҳои дарсӣ бояд диққати бештар дода шавад. Боз як пешниҳоди муфиди диссертант дар он аст, ки машқу мисолҳо ва матну супоришҳо дар китобҳои дарсӣ бояд ба таъйиноти ҳар як аломати китобат мувофиқат кунанд.

Диссертатсияи мазкур «**Асосҳои лингводидактикии таълими пунктуатсия ва нақши он дар саводнокии нутқи хаттию шифоҳии хонандагон дар дарсҳои забони тоҷикӣ**» номгузорӣ шуда, аз мундариҷа, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

Боби аввали диссертатсия «**Асосҳои назариявии таълими аломатҳои китобат дар мактаб**» ном дошта, се фаслро дар бар мегирад. Дар ин боб доир ба вазифа ва аҳамияти аломатҳои китобат, принципҳои методии таълими онҳо, мавқеи таълими аломатҳои китобат дар барнома ва китобҳои дарсӣ ба таври мухтасар маълумот дода шудааст. Дар фасли аввал, ки «*Вазифа, таъйинот ва аҳамияти истифодаи аломатҳои китобат дар муассисаи таҳсилоти умумӣ*» унвон гирифтааст, оид ба аломатҳои китобат, вазифаҳои онҳо дар нутқи хаттию шифоҳӣ, зарурату аҳамияти истифодаи бомавриди аломатҳои китобат сухан меравад. Дар ин фасл таъкид мегардад, ки мақсади асосии раванди таълим тарбияи шахсияти мактабиён, аз ҷумла инкишоф додани нутқу тафаккури онҳо мебошад. Дар нутқ на танҳо маъно, балки инчунин ҳиссиёти шахс низ ифода меёбад. Ин ҳиссиёти ботинии худро шахс бо задаи мантиқӣ, ист, оҳанги талаффуз, нутқи хаттиро бошад ба воситаи аломатҳои китобат ифода мекунад. Аломатҳои китобат дар илми забоншиносӣ ба ду гурӯҳ ҷудо карда шудаанд: *аломатҳои ҷудокунанда* (тире, кавсҳо, нохунак); *аломатҳои фарқкунанда* (нукта, вергул, нуктавергул, савол, хитоб, баён ва сенукта (бисёрнукта)). Дар фасли мазкур диссертант барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсиро зимни таълими аломатҳои китобат ба риштаи таҳлил кашидааст. Бар замми ин, дар ин фасл доир ба дах аломати китобат ва мавриди истифодаи онҳо маълумоти хеле муфассал дода шуда, усулҳои таълимашон пешниҳод гардидаанд.

Фасли дуюми боби аввал «*Принципҳои методии таълими аломатҳои китобат дар мактаб*» ном дорад. Дар фасли мазкур таъкид мегардад, ки методи назариявии омӯзиши забони тоҷикӣ принципҳои умумии дидактика ва принципҳои хоси методикаи таълими аломатҳои китобатро дар бар мегирад. Илова бар ин, се принцип мавриди таҳлил қарор гирифтааст: таҳлили хелҳои гуногуни ҷумла, маъноҳои калима ва алокаи синтаксисии байни аъзоҳои ҷумла, ки ба ин принципҳо омӯзиши боби синтаксис дар мактаб ва инкишофи нутқи шунавоии хонандагон

алокаи бевосита дорад, зеро забонамӯзӣ ба гуфтани шунидан ва хондан вобаста аст. Диссертант дар ин фасл ёдовар мешавад, ки зарурати принципи инкишофи нутқи шунавоӣ хангоми хониш, риоя кардани оҳанги талаффуз, зада, ист ва оҳанги гуфтор (баланд ва пастшавии овоз) барои ифодаи маънӣ ба миён меояд. Нутқи шунавоӣ, пеш аз ҳама, барои фаҳмидани ифода намудани маъно, ҳамчунин бахри хубтар дарк намудани маънои воҳидҳои синтаксисӣ, қонуну қоидаҳои пунктуатсия ва омӯзиши забони овозӣ хизмат мекунад. Принципи сеюм, яъне ифоданок хондани аломатҳои китобат аст. Таъкид мешавад, ки дар нутқи шифоҳӣ риоя кардан ба аломатҳои китобат ва тарзи ҷойгузинии онҳо ба мо имконият медиҳад, ки калимаҳоро ифоданок талаффуз намоем, мазмуни ҷумла ва матнро дуруст фаҳмем. Аз донишҷӯи пунктуатсия на танҳо қобилияти натоқӣ ва фикрронӣ, балки инчунин нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ хонандагон низ такмил меёбад. Аз ин хотир, бо мақсади дурусту ифоданок хондани аломатҳои китобат барои хонандагон машқҳои мувофиқро тартиб додан ҷоиш аст.

Дар фасли сеюм - «*Мавқеи таълими аломатҳои китобат дар барнома, китобҳои дарсӣ ва корҳои илмию методӣ*» - аҳамияти таълими аломатҳои китобат дар барнома, китобҳои дарсӣ ва корҳои илмию методӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, дар фасли мазкур барнома ҳуҷҷате доништа мешавад, ки он ҳаҷм, дониш, пайдарпайӣ ва мазмуни корҳои амалию назариявӣ омӯзгорро нишон медиҳад ва дар дасти омӯзгор ба сифати раҳнамои ба низомоварандаи раванди таълим хизмат мекунад. Дар рафти таҳлилу таҳқиқ маълум гардидааст, ки дар барномаҳои забони тоҷикӣ (солҳои 2002, 2006) бар ҳилофи солҳои пеш ба масъалаи омӯзиши аломатҳои китобат аҳамияти ҷиддӣ дода шудааст. Қариб дар ҳар як мавзӯё нақши аломатҳои китобат мушоҳида мегардад. Махсусан дар синфи 8 хангоми омӯзиши синтаксис масъалаи мазкур таъкид гардидааст. Диссертант муайян кардааст, ки дар барномаи забони тоҷикӣ синфҳои 5-11 ба мавзӯи аломатҳои китобат (вобаста ба мавзӯҳои синтаксис ва дигар) соатҳои муайян ҷудо карда шудаанд. Муҳаққиқ китобҳои дарсиро низ пиромуни мавзӯи мазкур таҳлил намуда, муайян кардааст, ки дар китоби дарсии синфи 5-ум миқдори умумии машқҳо 525-то буда, аз ин 70 машқу супориш ба мавзӯҳои синтаксис ва аломатҳои китобат бахшида шудаанд. Китобҳои дарсии синфҳои 6-11-ум низ аз ҳамин нуқтаи назар таҳлил карда шудаанд. Дар ин фасл миқдори машқҳои китобҳои дарсӣ ва инъикоси аломатҳои китобат дар онҳо ба шакли ҷадвали алоҳида оварда шудаанд (ҷадвали 1). Гузашта аз ин, дар фасли мазкур диссертант оид ба санҷиши саводнокии хонандагон, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳури гузаронидааст, маълумот медиҳад.

Доир ба сабаби руҳ додани саҳву ғалатҳо дар истифодабарии аломатҳои китобат ӯ қайд мекунад, ки «Дар давоми ҳаштод соли истифодаи аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ қатъи назар аз муҳимии масъала ба ҷуз мақолаҳои А. Эшонҷонов китобчаҳои Х. Ҳусейнов "Пунктуатсияи забони адабии ҳозираи тоҷик" (Д., 1977), Ш. Каримов, У. Обидов "Аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ", (Д., 2002), Т. Шокиров «Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ». (Х., 2014) ва баъзе мақолаҳо дар мавриди методикаи таълими он то имрӯз тадқиқоти дигаре ба ҷашм намерасад» [Автореферат, с.12].

Дар фасли чорум – «*Метод, тарз ва воситаҳои таълими аломатҳои китобат*» – муаллифи рисолаи диссертатсионӣ аз хусуси истифода ва самаранокии методу усул ва воситаҳои омӯзиши аломатҳои китобат дар муассисаҳои тахсилоти умумӣ муҳокимаронӣ намудааст. Аз ҷумла, ӯ дар бораи методҳои мушоҳида, муқоиса, тарҳсозӣ ё нақша маълумоти пурра дода, роҳҳои истифодаи самараноки онҳоро ҳангоми таълими аломатҳои китобат баён намудааст.

Боби II – «**Аспектҳои методии кор бо аломатҳои китобат ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои алоҳидаи ҷумлаҳои сода**» ном дошта аз се фасл иборат аст. Фасли якум – «*Таълими аломатҳои китобате, ки дар охири ҷумла меоянд*», фарогири масоили марбут ба мақсаду мавридҳои истифодаи се аломат: нукта, савол, ҳитоб ва методу усулҳои босамари таълими онҳост. Диссертант таъкид месозад, ки нукта серистеъмолтарин аломати китобат буда, дар мувофиқат бо мазмуни ҷумла дар охири он гузошта мешавад. Баъзе омӯзгорон танҳо аломати нуктаро ба маънии "ист" истифода мебаранд, ки ин нодуруст аст, чунки ифодаи ист на танҳо ба нукта, ҳамчунин ба аломатҳои дигари китобат низ хос аст. Нукта яке аз он аломатҳо мебошад.

Дар фасли дуюми боби мазкур, ки «*Таълими аломатҳои китобате, ки дар таркиби ҷумлаҳо меоянд*» номгузори шудааст, оид ба тарзу усулҳои муассири таълими ин гурӯҳи аломатҳои китобат маълумот дода мешавад. Аз ҷумла зикр мегардад, ки пунктуатсия барои ҷудо намудани калимаву таркибҳо дар дохили ҷумла ва ҷудо намудани ҷумлаҳо дар матн хизмат мекунад. Вобаста ба оҳанги гуфтор дар таркиби ҷумла аломатҳои муайяни китобат, аз қабили вергул, нуктавергул, тире, баён, бисёрнукта ва ноҳунак корбаст мешаванд.

Фасли 3 «*Истифодаи аломатҳои китобат ҳангоми омӯзиши мухотаб ва воҳидҳои туфайлӣ*» доир ба таълими аломатҳои китобат ҳангоми омӯзиши мухотаб ва воҳидҳои туфайлӣ бахс мекунад. Диссертант дар боби мазкур мӯшикофона таълими аломатҳои китобатро зимни таълими мухотаб ва воҳидҳои туфайлӣ баррасӣ намуда, ҷадвалҳои махсусро ҳангоми таълими аломатҳои китобат пешниҳод мекунад.

Боби сеюм «**Таълими истифодаи аломатҳои китобат ҳангоми омӯзиши нутқи айнан нақлшуда ва ҷумлаҳои мураккаб**» ном дошта, аз ду фасл иборат аст. Дар ин боб доир ба истифодаи аломатҳои китобат ҳангоми омӯзиши нутқи айнан нақлшуда, воҳидҳои иқтибосӣ ва муқолама, таълими аломатҳои китобат ҳангоми омӯзиши ҷумлаҳои мураккаб муфассал ақидагонӣ шудааст.

Фасли 1-уми «*Истифодаи аломатҳои китобат ҳангоми омӯзиши нутқи айнан нақлшуда*» ном дошта, дар барномаи таълимӣ ин мавзӯ дар ду синф (синфҳои V ва VI) ба назар гирифта шудааст. Бино ба ақидаи муаллифи рисола, дар синфи V омӯзиши мавзӯи мазкур нисбатан маҳдуд аст. Таҷриба нишон дод, ки ҳангоми таълими мавзӯи нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда хонандагон дар навишт ва дар нутқи шифоҳӣ ҳаҷми зиёди грамматикӣ содир менамоянд.

Фасли 2-юми боби мазкур «*Истифодаи аломатҳои китобат ҳангоми омӯзиши ҷумлаҳои мураккаб*» ном гирифтааст. Дар он истифодаи аломатҳои ист дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифта, он аз ду қисмат иборат мебошад: аломатҳои ист дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст, ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва таълими онҳо. Муҳаққиқ андешаронӣ қарда зикр қардааст, ки

дар таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст корбурди се аломати ист - вергул, нуқтавергул ва тире ба назар мерасад, ки аз инҳо нуқтавергул ва тире камистеъмол мебошанд.

Дар фасли мазкур диссертант собит месозад, ки дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеъ асосан истифодаи панҷ аломати китобат ба чашм мерасад. Аз онҳо аломати вергул ниҳоят серистеъмол, нуқтавергул нисбатан серистеъмол буда, тире, вергул бо тире ва дунукта камтар истеъмол мешаванд. Омӯзгоронро лозим аст, ки бо истифодаи роҳи усулҳои гуногуни таълим, омода кардани воситаҳои аёнӣ, ба монанди нақша, ҷадвал, тартиб додани машку супоришҳо дониши хонандагонро оид ба мавридҳои корбурди аломатҳои китобат дар таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ мустақкам намоянд.

Дар хулоса диссертант тамоми бобу зербобҳоро натиҷагирӣ намуда, доир ба муҳимияти ҳар як қисмати диссертатсия нуқтаи назарашро ба таври мушаххас баён намуда, хулосаи мантиқӣ мебарорад ва натиҷаҳои таҳқиқоташро ҷамъбаст мекунад. Инчунин унвонҷӯ дар натиҷаи пажӯҳиши амалияш баҳри ташаккул ва такмили саводнокии хонандагон якҷанд пешниҳодро манзур намудааст, ки барои амалӣ гардидани мақсади дарсҳои забони тоҷикӣ мусоидат хоҳанд кард.

Рӯйхати адабиёти диссертатсияро муҳаккиқ дар асоси талаботи стандартҳои роиҷи қорҳои илмию таҳқиқотӣ таҳия намудааст. Камолова Гадобегим номгӯӣ зиёди адабиётро оварда, онҳоро ба 2 қисмат ҷудо намудааст. Қисмати аввал ба асару мақолаҳои илмӣ бо 135 номгӯӣ, қисмати дуюм адабиёти бадеӣ ба 36 номгӯӣ табақабандӣ шудааст.

Воқеан, аз мазмуни диссертатсия, хулосаи қор ва рӯйхати адабиёт маълум мегардад, ки диссертант дар натиҷаи таҳлили ҳамҷонибаи мақолаву дастурҳо, китобҳои, ки бевосита аз ҷониби забоншиносон бахшида ба мавзӯи тадқиқот навишта шудаанд, маълумоти матлуберо баён сохта, барои инкишофи минбаъда ва аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ доштани он пешниҳодҳои муфидеро (дар 6 банди хулоса) овардааст.

Дар диссертатсияи мавриди назар дар баробари муваффақиятҳои зиёди илмӣ баъзе камбудиву норасоӣҳо ба назар мерасанд, ки зикри ҷанде аз онҳоро муҳим мешуморем:

1. Дар диссертатсия муҳаккиқ қорҳои илмию забоншиносонро роҷеъ ба мавзӯи қор номбар намудааст, аммо агар унвонҷӯ мазмуну муҳтавои онҳоро каме ҳам бошад, таҳлил ва натиҷагирӣ менамуд, рисола боз ҳам мукамалтар мегардид.

2. Муҳаккиқ ҳангоми таҳлили дараҷаи омӯзиши мавзӯ тадқиқоти яке аз забоншиносонро сарфи назар кардааст, ҳол он ки китоби Хайрулло Табаров “Таълими аломатҳои китобат дар забони тоҷикӣ” (Душанбе, 2002. -55с.;) маҳз доир ба мавзӯи диссертатсияи мазкур мебошад.

3. Номгузори баъзе бобҳо ва фаслҳои диссертатсия, ба назари мо, таҳрирталаб ҳастанд: масалан, фасли якуми боби аввал набояд “*Вазифа, таъйинот ва аҳамияти истифодаи аломатҳои китобат дар муассисаи таҳсилоти умумӣ*”, балки “*Вазифа, таъйинот ва аҳамияти истифодаи аломатҳои китобат дар раванди таълими муассисаи таҳсилоти умумӣ*” унвон гирад. Дигар ин ки, оғоз

кардани боби дуввум бо вожаи “Аспектҳои...” мувофиқи мақсад нест ва хубтар мебуд, ки номи боб аз вожаи “Ҷанбаҳои...” сар мешуд.

4. Дар диссертатсия баъзе ғалатҳои имлоӣ, китобатӣ ва техникӣ дида шуданд (с. 3, 4, 6, 7...), ки баъзеи онҳо ба автореферат низ роҳ ёфтаанд.

Дар баробари ин бояд гуфт, ки камбудихои ҷойдошта қимату арзиши назариявӣ амалии диссертатсияро коста накарда, ислоҳшавандаанд. Диссертатсияи Камолова Гадобегим қори илмӣ ба анҷомрасида ба ҳисоб рафта, унвонҷӯ ба ҳадафҳои дар он гузошташуда пурра расидааст.

Дар маҷмӯъ, автореферати диссертатсия мазмуни асосии қори таҳқиқотии диссертатсиониро инъикос менамояд. Мақолаҳои нашрнамудаи муаллифи он фароғири муҳтавои асосии диссертатсия буда, дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд.

Хулоса, диссертатсияи Камолова Гадобегим Раҳимовна ба талаботи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ буда, муаллифи он барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 13.00.02. – Назария ва методикаи омӯзишу парвариш (забон ва адабиёти тоҷик) сазовор мебошад.

МУҚАРРИЗИ РАСМӢ:

номзади илмҳои педагогӣ,

дотсенти кафедраи забони тоҷикии

Донишгоҳи славянии Россия ва

Тоҷикистон

Искандарова Фароғат Додобоевна

Нишонӣ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, к. М. Турсунзода 30

Тел: +9929 (44) 620 42 12

E-mail: farogat.iskandarjwa.55@inbokx.ru

Тел: +992 91 862 21 29

Имзои Искандарова Ф.Д.-ро тасдиқ мекунам

Сардори Шуъбаи кадрҳо ва корҳои махсус

Д.Д. Абулҷаири с. 2019

Алиев А. Ҷ.